

Fortiden som idealtipe

En avislæsende far og hans nysgerrige barn ude i det svenske sommerland. Barnet så en lille rødbrystet fugl med sort-hvide vinger og spurgte faderen hvad det var for en fugl. "En bogfinke" var svaret. Faderen læste videre og barnet fik øje på en ny fugl, større og helt sort. "Hvad er det for en fugl?" "En bogfinke". Lidt efter fik barnet øje på en lille fugl med gult bryst. Atter svarede faderen, at det var en bogfinke. Barnet: "Pappa, kan en bo-fink se ut hur fan som helst?"

Historien kan åbenbart også se ud "hur fan som helst", hvis det tjener til at understrege en samtdiagnose som forfatteren vil markedsføre. Fortiden beskrives af en del sociologer og andre samfundsforskere, f.eks. Anthony Giddens (1996) og Ulrik Bech (1992), som traditionel, homogen og stabil, næsten uforanderlig, og den tillægges karakteristika, som ikke har meget at gøre med de historiske forhold, man vil kende, hvis man studerer kilder fra fortidige samfund. Tre eksempler.

Fortiden var ikke stabil

Anthony Giddens skriver at:

Moderne institutioner adskiller sig fra alle tidligere former for social orden ved deres dynamik, graden hvormed de underminerer traditionelle vaner og skikke samt

deres globale påvirkning (1996:9).

Er der noget der peger på, at nutiden er meget mere foranderlig, at graden af forandring er intensifieret? Hvordan ville mon en samtidig have beskrevet Romerrigets fald, folkevandringerne eller den sorte død? Disse - og med dem de fleste - perioder blev næppe oplevet som stabile eller traditionelle af deres samtidige, og i hvert fald var det ikke tale om de samme traditioner før og efter.

Havde Giddens f.eks. levet i Danmark på landet i 1700-tallet ville han have oplevet landboreformerne. En radikal forandring af det sociale liv, især med opløsningen af landsbyfællesskaberne. Folk som før havde boet klos op ad hinanden, flyttede ud på hver deres marker, langt væk fra naboer. I det følgende århundrede ville han have bevidnet en anden stor forandring, urbaniseringen. År 1800 boede 21% af Danmarks befolkning i byerne, 100 år senere var det 35%. Antallet som boede i byer med mere end 100.000 indbyggere, d.v.s. København, var øget fra ca.100.000 til 400.000. Forskellen mellem livet i storbyen og i landsbyen var ganske sikkert stor. I byen kom man meget tættere på mange mennesker, mennesker som man ofte ikke kendte, eller nogensinde ville lære at kende. Mængden af forskelligartede indtryk gjorde, at man måtte lære at forholde sig

anderledes, lære at lukke af for mange indtryk (Simmel 1981:209-22).

Alle generationer har en tilbøjelighed til at opleve, at deres egen tid er særlig og særlig foranderlig (Se f.eks. Giddens 1996:27). Den svenske idéhistoriker Sven-Eric Liedman (1997:125-6) karakteriserer denne forestilling:

Detta närmast förhåxade intresse för en samtid som förutsätts vara unik tillhör konstanterna i den moderna historiesynen [som Liedman daterer fra slutningen af 1700-tallet].

Det er katarakteristisk at "man säger att "vi lever i en övergångstid". En af grundene til dette fænomen er nok, at det er svært at se mønstre i sin egen tid, at det stabile i den ikke er så iøjnefaldende, mens forandringerne er mere tydelige. Det er også derfor Hegel taler om at Minervas ugle flyver i skumringen, først når dagen er omme, og historien er kommet på afstand, kan man se mønstrene og de nye traditioner.

Fortiden var mangfoldig

Her vil jeg tage familien som eksempel. Anthony Giddens (1996:174-5) bl.a. taler om opløsning og forandring i familiemønstrene i dag i modsætning til den traditionelle eller den præmoderne familie, i bestemt form, hvor slægtsbåndene var afgørende og hvor kønsarbejdsdelingen var klar. Familier kan og har imidlertid set meget forskellige ud, både hvad angår størrelse, personsammensætning og familiemedlemmernes relationer til hinanden.

Slægtens betydning for familie og familiedannelse har været forskellig afhængig af klasse og tid. Hvis vi ser på 1700-tallets Danmark var slægtens betydning for daglejerne i byen og på landet, som tilmed ofte flyttede, nok meget

mindre end for jordejende bønder og adel, hvor slægtsgården eller -godset skulle føres videre. Kønsarbejdsdelingen var ikke entydig i 1800-tallets arbejderklassefamilie, hvor begge forældre var tilflyttede byboere, ufaglærte og med ustabile ansættelser, og hvor børnenes indtægter var et vigtigt bidrag til familiens økonomi. Mens den var klarere i 1950ernes middelklasse med en hjemmegående mor. Den flergenerationers familie, som vi kender fra Sydeuropa, var ikke normen i Nord-europa, ej heller i 17- og 1800-tallet. Det var kernefamilien. Giftealderen har også skiftet over tid. Den var usædvanlig lav i Danmark i de første årtier efter anden verdenskrig, mens det i begyndelsen og slutningen af århundredet var betydelig højere.

Ved midten af 1800-tallet var der mange børn i Danmark, der voksede op med kun den ene af deres biologiske forældre, d.v.s. ikke i en "traditionel" familie. I årene 1850-59 blev 11% af alle børn født uden for ægteskab. Desuden kunne man regne med at ca. 15% af de tyveårige ville dø, før de blev 40 år gamle, d.v.s. at mange børn ville miste en af deres forældre før de blev voksne (Statistisk tabelværk 1905). I dag lever 75% af alle danske børn sammen med begge deres biologiske forældre.

Det, der beskrives som den traditionelle familie, ligner i mistænkelig grad den vestlige middelklassefamilie fra 1950'erne, som mange af forskerne var børn i.

Risiko er ikke noget nyt

Risikosamfundet er en yndet betegnelse på vores samtid. Er de risici vi må leve med i 1900-tallets Europa anderledes og relativt set større end i andre samfund? Ulrik Bech skriver om:

Risks as those produced in late modernity ... induce systematic

and often irreversible harm, generally remain invisible, are based on causal interpretations, and thus initially only exist in terms of (scientific or anti-scientific) knowledge about them (Beck 1992:22-23)¹.

Måske er de risici, der bekymrer os i de vestlige samfund, i højere grad menneskeskabte end i mange tidligere epoker. Men er de i øvrigt fundamentalt anderledes? Hvis vi tager udgangspunkt i Becks karakteristisk, er det værd at bemærke, at de risici man levede med i tidligere tider også ofte gav uoprettelige skader. 1700-tallets bønder levede også med risici. Naturens luner havde anderledes alvorlige følger. En meget tør eller meget våd sommer var ikke kun et irritationsmoment, som gav gule græsplæner eller en kedelig ferie. Det kunne betyde sult og også død for de svage i landbosamfundet. Uoprettelig orkandannelse skete omkring Middelhavet i antikken. Usynlige risici er heller ikke noget nyt. Blandt de risici og trusler folk levede med i tidligere perioder fandtes epidemierne som spredtes med en usynlig smitte. I 1800-tallet var det koleraepidemier. Koleraen kom kun en gang for alvor til Danmark, hvor knap 7.000 mennesker døde, men var ventet med angst i løbet af hele århundredet (Bonderup 1994). Også i andre tidsperioder har man reageret på risici, som man bare har haft viden om. Det gjaldt både "uvidenskabelig" viden som den om dommedag, Guds straf, de underjordiske hævn o.l., eller den "videnskabelige" viden som f.eks. astrologien kunne bistå med.

Til alle tider har man søgt at kalkulere risici, omend ikke med hjælp af statistiske analyser, men f.eks. gennem astrologiske beregninger i middelalderen eller gennem at søge at aflæse tegn i naturen. Man søgte også at imødegå risici. I

den katolske tid bl.a. ved at helgenbilleder og relikvier blev båret ud på markerne for at velsigne dem, såkaldt korsebør (Dansk kulturhistorisk opslagsværk 1991:201).

Analytiske modbilleder

Samfundforskere konstruerer analytiske modbilleder eller idealtyper, som de placerer i fortiden. Det er ikke noget problem, hvis det tydeligt fremgår, at det er tale om konstruerede modbilleder, som lige så vel kunne være placeret på en anden planet. Problemet er, at dette ofte sløres, man får ikke at vide, at det er en ren konstruktion. Billedet af "fortiden" eller "det præmoderne samfund" fremstår som en beskrivelse af fortiden og bruges som kontrast til det, forfatteren har som sit hovedærinde, nemlig karakteristikken af samtiden. Hvornår omtalte fortid eksisterede fremgår sjældent klart. Ofte er det blot den tid, der ligger forud for den, forfatteren beskæftiger sig med, det kan være tiden for 1970'erne, for Første Verdenskrig, for industrialiseringen, for Oplysningstiden m.v.. Ej heller præciseres, hvor denne fortid fandtes, om det var i deres eget land, i hele Europa eller et andet sted.

Måske er min kritik bare en historikers irritation over manglende respekt for kilder, for hele vores genstandsfelt. Men ikke alene det. Sammenligninger er en vigtig forudsætning for erkendelse, andre samfund er ofte mest nærliggende at sammenligne med, være sig de er adskilt i tid eller geografi. Pointen er, at hvis man vil udsige noget om det særlige ved den tid, man lever i, og man ikke vil sammenligne den med en eksplicit idealtypisk konstruktion, så må man være mere præcis i sin beskrivelse af sit sammenligningsgrundlag, ellers bliver vi ikke klogere, tværtimod.

Dermed siger jeg ikke, at vi kan komme frem til entydige billeder af forskel-

lige fortidige samfund. Billederne, også dem historikerne laver, vil altid være konstruktioner, men der er forskel på, om man skaber dem på baggrund af analyser af tilgængeligt kildemateriale eller om man digter frit.

Der er andre gode grunde til at beskæftige sig grundigere med historien, også fra et samfundsvidenskabeligt perspektiv. Historiske analyser kan vise, at det som fremstår som indiskutable selvfølgheder i nutiden, ikke nødvendigvis er det, at tingene har været anderledes en gang. Et længere tidsperspektiv er også nødvendigt, hvis man skal kunne udtale sig om forandringer og afgøre, om det er tale om kortvarige konjunkturer eller fundamentale ændringer, dvs. identificere stabilitet eller forandring. Forandringer, som i samtiden kan synes store, kan få andre proportioner, når de ses i lyset af en længere tidsperiode. Omvendt kan det i det lange perspektiv blive muligt at få øje på mere dybtgående forandringer, der måske ikke synes så dramatiske i et kortere tidsperspektiv. Endelig kan en forklaringsfaktor, som i det korte perspektiv kan synes meget oplagt, i et længere tidsperspektiv vise sig at være mindre relevant og betydningsfuld.

Med dette indlæg vil jeg ikke sige, at alle sociologer og andre samfundsforskere skal lave historiske undersøgelser. Der er mange andre væsentlige emner at arbejde med. Men hvis man vil bruge historien som afsæt eller sammenligningspunkt, må man gerne gøre det lidt mindre fantasifuldt og lade være med at kalde sine idealtyper fortiden.

Note

1. "Senmoderniteten" er et yndet begreb blandt en del forskere. Det udtrykker, at brugeren ved, at vi lever i slutningen af den moderne periode. I 1970'erne kom en bog af Ernest Mandel (1976): "Senkapitalismen". Begrebet "senkapitalisme" bruges ikke mere, selv om vi stadig betegner vores samfund som kapitalistisk.

Litteratur

- Beck, Ulrik 1992: *Risk Society. Towards a new modernity*. London: Sage.
- Statistisk tabelværk 1905: *Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede*. Statistisk tabelværk femte række, Litra A Nr. 5. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Bonderup, Gerda 1994: "*Cholera-Mobro'er*" og Danmark. *Billeder til det 19. århundredes samfunds- og kulturhistorie*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Dansk kulturhistorisk opslagsværk* 1991: redigeret af Erik Alstrup og Poul Erik Olsen København: Dansk Historisk Fællesforening.
- Giddens, Anthony 1996: *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under senmoderniteten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Liedman, Sven-Eric 1997: *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*. Stockholm: Bonnier Alba.
- Mandel, Ernest 1976: *Senkaptalismen. Et försög på marxistisk förklaring*. København: Finn Suenson.
- Simmel, Georg 1981: *Hur är samhället möjligt?* Göteborg: Korpen.